

ДАВНЬОГРЕЦЬКІ ПАРЕМІЇ З ТОПОНІМІЧНИМ АБО ЕТНОНІМІЧНИМ КОМПОНЕНТОМ

Лазер-Паньків Олеся Василівна,

канд. філол. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті відображено деякі аспекти дослідження вживання етнонімів та топонімів у складі паремій давньогрецької мови. Подається лексико-семантична класифікація давньогрецьких паремій з топонімичним або етнонімичним компонентом, а також проводиться їх етнолінгвістичний аналіз з метою кращого розуміння їх національно-культурної специфіки.

Ключові слова: топонім, етнонім, етнолінгвістика, національно-культурна специфіка, етнічний менталітет, етнічні стереотипи.

У контексті антропологічної парадигми сучасного мовознавства особливо актуальними стають дослідження, присвячені виявленню етноспецифіки окремих мов, взаємозв'язку та взаємовпливу мови та культури. "Лексичний і фразеологічний рівні мовної системи виступають провідними субстанціями у вираженні національно-культурної специфіки ментальності й характеру етносу" [Голубовська 2004, 162], тому проблематика національно-культурної своєрідності фразеологічної системи мови стає предметом дослідження багатьох лінгвістів (Н.Д. Арутюнова, В.Г. Гак, Є.М. Верещагін, В.І. Постовалова, В.М. Телія та ін.). За Є.Є. Чікіною, "національно-культурна своєрідність фразеологізмів вбачається у тому, що вони містять комплекс наївних уявлень носіїв мови про той чи інший еталон, стереотип, концепт національної культури. Аналіз фразеологізму, який тим чи іншим способом вказує на певне поняття духовної культури, виявляє національно-культурну конотацію аналізованого поняття,... а аналіз сукупності подібних фразеологізмів дає повну картину досліджуваного концепту у фразеологічній картині світу" [Чикина, 6].

Як відомо, у сучасній лінгвістиці склалось кілька методів аналізу фразеологізмів в аспекті виявлення їх національно-культурної специфіки, зокрема, етнолінгвістичний, контрастивний, лінгвокультурологічний та когнітивний (зокрема, [Телія 1999, 14]). При дослідженні паремій давньогрецької мови лінгвокультурологічний аналіз, на нашу думку, не може бути застосований повною мірою оскільки він має на меті, за визначенням В.М. Телії, дослідження "мови у її живому функціонуванні у дискурсах різних типів" [Телія 1999, 24], що стосовно мертвих мов обмежене лише писемними текстами, та й лише тими, які збереглися до нашого часу, відтак, немає достатнього матеріалу для аналізу використання досліджуваних паремій у дискурсах різних типів. Натомість, більш повно може бути застосований етнолінгвістичний метод, спрямований на "історично реконструктивний план виявлення культурних пластів у формуванні фразеологізмів" [Телія 1999, 14].

Паремії, відображаючи історичні, територіальні та географічні особливості умов життя народу, взаємозв'язок з іншими етносами, уявлення, пов'язані з діяльністю, побутом та культурою, містять важливу інформацію про етнічний менталітет носія мови. Дослідження певних конотацій, пов'язаних з тією чи іншою паремією, на матеріалі давньогрецької мови є надзвичайно важливим, адже їх аналіз дозволяє окреслити національно-культурну специфіку сприйняття носіями мови оточуючого їх світу та показує їх внутрішній світ: через аналіз паремій давньогрецької мови мож-

на дізнатися про стиль мислення еллінів. Адже, як зазначає В.В. Жайворонок, "мова так чи інакше відбиває етнокультурні, народно-психологічні й міфологічні уявлення та переживання, тобто менталітет етносу як національну специфіку людського світосприйняття" [Жайворонок 2001, 49].

На думку Л.В. Щеглової, Н.Б. Шипуліної та Н.Р. Суродіної, "однією зі складових процесу етнодиференціації поряд з усвідомленням особливостей свого етносу (автостереотипів) є усвідомлення особливостей інших народів (гетеростереотипів)... Анекдоти та притчі про іноземців містять риси менталітету, особливості кожної нації та свідчать більше про характер народу-автора, аніж народу-персонажа таких текстів" [Культура и этнос 2002]. Особливо показовою у цьому аспекті є специфіка вживання топонімів та етронімів у пареміях, оскільки "географічна назва в усіх своїх характеристиках поєднує позамовні (фонові) знання, асоціації, уявлення про назву та об'єкт (за яким закріплений топонім), а також наявну лінгвістичну інформацію про топонім" [Фірсова 2002, 6].

Для глибокого розуміння етноспецифіки давньогрецьких паремій з топонімічним або етронімічним компонентом необхідним є звернення до етимологічних розвідок та семантики кожної з них, що дозволяє виокремити наступні групи:

1) Найбільш численну групу становлять паремії, у яких засвідчуються уявлення давніх греків про **особливості характеру та ментальності** інших народів.

Πρὸς Κρήτας(ς) κρητίζειν обманювати як критянин критянина (засвідчений, зокрема, у Полібія, Плутарха). Вислів пов'язують з іменем Епіменіда Кнідського, давньогрецького жерця, філософа та провидця, який народився на острові Крит (м. Фест) у VII ст. до н. е. Епіменіду приписується вірш про брехливість критян, який цитується апостолом Павлом у Новому Завіті у Посланні до Тита (1, 12): *Κρήτες ἀεὶ ψεύδονται...* Через те, що сам Епіменід був критянином за походженням, цей випадок став класичним прикладом логічного кола (*circulus vitiosus*). Невідомо, чи насправді мешканці давнього Криту були нечесними, однак закладений (можливо, Епіменідом) вже у VII ст. до н. е. стереотип міцно закріпився у свідомості греків, а також став джерелом фразеологізму.

Ἀττικὸς πάροικος аттичний сусіда (тобто, неспокійний, небезпечний) (*Аристотель*). Паремія пов'язана, очевидно, із загальногрецьким стереотипним уявленням про мешканців Аттики, які, в силу історико-політичних обставин, практично постійно перебували у вирі боротьби: чи то внутрішньополісної, чи то загальногрецької.

Вислів *ὅς βοιωτία* беотійська свиня (*Піндар*) вживається на позначення невихованої, брутальної людини. Як зазначає А.Д. Тойнбі, "в еллінських вустах слово "беотієць" мало досить визначений відтінок. Цим словом позначався простуватий, тупуватий, невразливий та брутальний етос – етос, який випадає із загальної низки відзначеної генієм еллінської культури,... який для нормального елліна був немов дисонуючий звук" [Тойнбі 1991]. І хоча вислів вперше зафіксовано у Піндара (V ст. до н. е.), поет вже характеризує його як "давня лайка" (Олімпійські оди: VII, 90), отже таке стереотипне уявлення про беотійців було сформоване набагато раніше.

Відомості про характер, ментальність та особливості поведінки жителів Давньої Місії зустрічаємо вже у Ксенофонта (Xen. Anab. III, II, 23), який підкреслює їх не-

сміливість. Таке уявлення відображено одразу у двох пареміях. Вживання прислів'я *Μυσῶν λεία* місійська здобич (*Демосфен, Аристотель*) у значенні *легка здобич* свідчить про те, що місіїці уявлялись боязким та нерішучим народом, неспроможним себе захистити. Оскільки ж хоробрість у боротьбі за батьківщину вважалась давніми греками однією з найважливіших чеснот, її відсутність у місійців безумовно ставила їх на останнє місце у "рейтингу" усіх племен та народів, що спричинило використання цього етноніма у вислові *Μυσῶν ἔσχατος* останній з місійців (*Платон*) на позначення найгіршого з гірших.

Ставлення давніх греків до Фінікії та її мешканців відображене у вислові *μηδὲν καινόν, ἀλλ' Φοινικικόν τι нічого нового – все фінікійське* (*Платон*). Походження вислову пов'язане, очевидно, з тим, що знайомство еллінів з фінікійцями має досить давню історію: сама назва фінікійців – грецька (від *φοῖνιξ* *пурпуровий*: греки експортували з міста Тір, одного з найбільших фінікійських міст, пурпурову фарбу для тканин, яка вироблялася з морських молюсків); ще у VIII ст. до. н. е. саме у фінікійців греки запозичили алфавіт.

З певною стереотипізацією еллінами етнопсихології інших племен та народів пов'язане також виникнення вислову *τρία κάππα κάκιστα* *три найгірші капи*, у якому, хоча й не вживаються етноніми, але маються на увазі карійці, кападокійці та критяни (карійці були войовничим народом і часто наймалися у іноземне військо, так само як кападокійці та критяни; очевидно, з цим пов'язане уявлення давніх греків про ці народи як про віроломні).

2) Наступну групу становлять паремії, які відображають певні історичні події або традиції минулого та їх сприйняття носіями давньогрецької мови.

Δεῖ ἐν Καρί τὴν πεῖραν γίνεσθαι (або *Δεῖ ἐν τῷ Καρί κινδυνεύειν*) *краще ризикувати карійцем*. Карійці були войовничим народом. За традицією вважається, що саме карійці були першими найманцями у грецькому війську (про це, зокрема, є свідчення у Страбона – Strab., XIV, 2, 28, Р. 662, Архілоха – Archiloch., fr. 24 (15)). Вислів зафіксовано, зокрема, у Полібія, Еврипіда та Платона у значенні *краще ризикувати кимось іншим*. У цьому вислові відображено принцип етноцентризму як "погляду, за яким власна група уявляється людині центром усього, а всі решта розглядаються відносно неї" [Культура и этнос 2002].

Μῆλιος λιμός *мелоський голод* (*Аристофан*). Вживання цього вислову повертає нас до подій, які відбувалися під час Пелопонеської війни. 416 р. до н. е. афінське військо під керівництвом Нікія та Алкідаманта виступило у похід проти заселеного дорійцями острова Мелос, який був на стороні Спарти. Одразу підкорити острів не вдалося, тому довелося тримати його у тривалій (сім місяців) облозі. Звичайно, жителі острова переживали страшний голод та скруту. Врешті, острів було підкорено: переможці спустошили острів, дорослих чоловіків стратили, а дітей та жінок продали в рабство. Події тих часів залишили яскравий слід у пам'яті народу, що було закарбовано, зокрема, у паремії *мелоський голод* для підсилення її негативного емоційного значення.

Πάλαί ποτ' ἦσαν ἄλκιμοι Μιλήσιοι у давнину і мілетці були хоробрими (*Аристофан*). У цій паремії йдеться про далеке історичне минуле іонійського міста Мілета, мешка-

нням якого доводилося неодноразово відстоювати свою незалежність у боротьбі, зокрема, проти лідійських царів (наприклад, Креза) та проти перських правителів (наприклад, Кіра). Однак ситуація радикально змінилася, коли тиран Мілету Аристагор 499 р. до н. е. повстав проти персів та спровокував загальне повстання іонійців: Мілет був підкорений персами та зруйнований 494 р. до н. е. І хоча греки невдовзі знову оселилися у Мілеті, колишньої величі місто не досягло вже ніколи, а після зруйнування його Александром Македонським його значення було остаточно знищено. Контраст між колишньою величчю міста, закарбованою у пам'яті народу, та його станом у V ст. до н. е., очевидно, був настільки вражаючим, що спричинив появу паремії.

Вислів *Μυσῶν καὶ Φρυγῶν ὀρίσματα* кордони місійців та фрігійців (Плутарх) вживається на позначення предмету постійних суперечок. Адже місійцівперше з'явилися на території Малої Азії, як припускає Страбон, лише у часи Троянської війни: це фракійське плем'я прийшло з півночі та потіснило фрігійців (інше фракійське плем'я), які мешкали на цій території до них (Str. XII, 3, 3). За Страбоном, і мова місійців утворилася внаслідок змішання фрігійської та лідійської мов. Відтак, після таких переселень вже нелегко було розмежувати ці два етноси.

3) Паремії, які фіксують показові для мешканців тієї чи іншої місцевості **види діяльності**:

Τὸ Ὑμήττιον στόμα досл. *гіметтські вуста* (тобто вуста, які ніби сповнені гіметтського меду) (Лукіан). Вислів пов'язаний з назвою розташованої неподалік Афін гори Гімет, яка ще в давнину славилася медом завдяки розмаїттю пахоців та трав на ній. Цей факт засвідчено, зокрема, й у Горація:

*Ille terrarum mihi praeter omnis
angulus ridet, ubi non Hymetto
mella decedunt...* (Hor., Carmina: II, VI, 13–15)

Τὸ Δωδωναῖον χαλκίον додонський кімвал (про балакучу жінку) (Менандр). У Доні, найбільш відомому після Дельфів релігійному центрі, був Донський оракул при храмі Зевса в Епірі. Святилище обслуговували жінки-жриці, які віщували за шелестом священного дуба Зевса, за звуками, які видавали металічні сосуди та священне джерело. У культових діях використовувався кімвал – ударний музичний інструмент, який мав вигляд двох металічних тарілок.

4) Паремії, у яких відображаються **особливості зовнішності** мешканців тієї чи іншої місцевості:

Αἰθίοπα σμῖχεῖν мити ефіона (про марну роботу) (Лукіан). Греки здавна мали певні уявлення про країну з назвою "Ефіопія": цей топонім зустрічається вже у давньогрецькій міфології (зокрема, у міфі про Андромеду, батьком якої був ефіопський цар Кефей). За уявленнями греків, Ефіопія – країна, яка була розташована на крайньому півдні землі, а згодом – країна, розташована в Африці на південь від Єгипту. Звичайно, відмінність у зовнішності самих греків та ефіопів була досить значною, що не могло не знайти відображення у вказаному фразеологізмі. Про поширеність цього вислову свідчить також той факт, що він зустрічається у пізніших джерелах у латинському перекладі *Aethiopem lavare* (Erasmus, Adagia I.IV.50).

5) Окремо слід відзначити фразеологізм *Γλαῦκ' Ἀθήνας* (або *εἰς Ἀθήνας*) (sc. *φέρειν*) або *γλαῦκας ἐμπορεύομαι* (sc. *εἰς Ἀθήνας*) *сову в Афіни (нести)*, у якому відо-

бражено **міфологічні уявлення** давніх греків про місто Афіни. Богиня Афіна – покровителька Афін та афінського народу. Її культовою твариною була сова, відтак, емблемою міста Афіни теж була сова (зображення сови карбувалося на монетах). Вислів трактувався як *здійснювати якусь марну роботу*, оскільки вважалося, що Афіни не потребують додаткових сов. Латинський переклад цього давньогрецького вислову – *ululam Athenas ferre* – неодноразово зустрічається у листах Цицерона.

Щодо фіксації міфологічних уявлень давніх греків, пов'язаних з тією чи іншою місцевістю чи етносом, набагато численнішими є усталені описові конструкції, використовувані замість певних етнонімів чи топонімів та зрозумілі кожному елліну, наприклад: *ὀμφαλὸν γῆς центр землі (Еврипід)* (маються на увазі Дельфи, де розташований омфалос – камінь, який символізує "пуп" (тобто, центр) землі), *Παλλάδος ἄκται* або *γῆ земля Паллади* (зустрічається у трагедіях) (тобто Аттика, покровителькою якої вважалась Афіна Паллада), *Αἰγέως στρατός народ Егея (Есхіл)* (тобто, населення Аттики, де колись царював Егей), *Κεκροπία χθών край Кекрона (Еврипід)* (тобто, Аттика, засновником та першим правителем якої був напівзмій Кекроп). Однак, на нашу думку, такі вислови не дають достатньої інформації про суб'єктивну думку еллінів щодо того чи іншого етносу чи регіону, а лише відображають усталену віками міфологічну традицію, а тому є менш цікавими в аспекті дослідження етнічноспецифіки ментальності давніх греків.

Важливо також відзначити, що уявлення давніх греків про інші місця та народності засвідчується використанням етнонімів та топонімів не лише у пареміях. У цьому аспекті важливим, на нашу думку, є також аналіз вживання етнонімів та топонімів у метафоричному значенні, наприклад, прикметника *Σφῆττιος сфетський* (пов'язаний з демом Σφῆττός) у значенні *їдкий, уїдливі* (зокрема, у Аристофана); етноніма *οἱ Τριβαλλοὶ трибали* (плем'я у Фракії) у значенні *розпусники, марнотратники* (наприклад, у Демосфена); прикметника *κοπλάτις відзначений буквою копа* (Аристофан) у значенні *породистий, благородний* (про коней), прислівника *Αἰγυπτιῶτις (Феокрит) по-єгипетськи, тобто хитро, підступно*.

На основі аналізу паремій, які містять етнонімічний або топонімічний компонент, можна зробити наступні висновки. Давньогрецькі паремії, відображаючи важливі та яскраві факти та події з життя народу, міфологічні та стереотипні уявлення давніх греків тощо, дають змогу побачити етнічні особливості ментальності еллінів. Показовим є той факт, що всі досліджувані паремії, якщо взяти за основу принцип класифікації фразеологізмів, запропонований В.Г. Гак [Гак, 1999, 260–261], є культурно-обумовленими (тобто їх специфіка визначається співвіднесеністю з елементами матеріальної чи духовної культури) та національно-обумовленими (за винятком *Μυσῶν καὶ Φρυγῶν ὀρίσματα* та *Αἰθιοπα σιμήχειν*, специфіка яких не визначається певними природними чи культурними реаліями, притаманними життю еллінів); крім того, їх національна специфіка зумовлюється суб'єктивним фактором. В аспекті виявлення етноспецифіки давньогрецької мови найбільш цікавими та інформативними є, на нашу думку, паремії, які відображають уявлення давніх греків про характер та ментальність мешканців певної місцевості, адже такі паремії, як правило, не мають в осно-

ві певних реальних фактів, подій чи явищ, а відображають лише суб'єктивну (часто немотивовану) оцінку давніми еллінами окремих місцевостей та етносів.

В статье исследуются некоторые аспекты употребления этнонимов и топонимов в составе паремий древнегреческого языка. Представлена лексико-семантическая классификация древнегреческих паремий с топонимическим или этнонимическим компонентом, а также проводится их этнолингвистический анализ с целью лучшего понимания национально-культурной специфики.

Ключевые слова: топоним, этноним, этнолингвистика, культурная специфика, этнический менталитет, этнические стереотипы.

The article is dedicated to some aspects of research of the toponym and ethnonym as a component of ancient Greek paremias. Author gives the lexical-semantic classification of Greek paremias with toponymical or ethnonymical component and some results of paremias' ethnolinguistic analysis in order to reveal their ethnic cultural specifics.

Key words: toponym, ethnonym, ethnolinguistic, cultural specifics, ethnic mentality, ethnic stereotypes.

Література:

1. Гак В.Г. Национально-культурная специфика меронимических фразеологизмов / В.Г. Гак // Фразеология в контексте культуры / Отв. ред. В.Н. Телия. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 260-265.
2. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу / Ірина Олександрівна Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
3. Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь: В 2 т. / И.Х. Дворецкий. – М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1958. – 1904 с.
4. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень / В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 48–63.
5. Кашкин В.Б. Этноним в наивной философии языка и картине мира // Электронный ресурс: <http://kachkine.narod.ru/Articles2003/Kachkine Identity2002.htm>.
6. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О.А. Корнилов. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
7. Культура и этнос: Учебное пособие для самостоятельной работы студентов / [Сост. Л.В. Щеглова, Н.Б. Шипулина, Н.Р. Суродина. – Волгоград: Перемена, 2002 // Электронный ресурс: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/KultEtn/index.php.
8. Путова И.Н. Топоним в составе испанских и русских паремий / И.Н. Путова // Научный вестник Воронежского государственного архитектурно-строительного университета. – Серия: Современные лингвистические и методико-дидактические исследования. – Вып. № 1 (9), 2008. – 123–131.
9. Телия В.Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры / В.Н. Телия // Фразеология в контексте культуры / [Отв. ред. В.Н. Телия]. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 13–24.
10. Тойнби А. Дж. Постигание истории / [Пер. с англ. А. Дж. Тойнби]. – М.: Прогресс, 1991. – 736 с. // Электронный ресурс: <http://lib.ru/HISTORY/TOYNBEE/history.txt> Piece40.12.
11. Фірсова Ю.А. Фразеологічні одиниці з топонімічним компонентом у німецькій мові: лінгвокультурологічний аспект: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук: 10.02.04 "Германські мови" / Ю.А. Фірсова. – К., 2002. – 19 с.
12. Чикина Е.Е. Выявление национально-культурной специфики фразеологизмов: современные подходы // Электронный ресурс: <http://www.russian.slavica.org/article5304.html>.